

गाथिनो विश्वामित्रः, प्रजापतिर्वाच्यो वा, तावुभावपि वा गाथिनो विश्वामित्रो वा । । इन्द्रः । त्रिष्टुप् ।

अभि तष्टेव दीधया मनीषामत्यो न वाजी सुधुरो जिहानः ।

अभि प्रियाणि मर्मशत्पराणि कवीरिच्छामि संदृशे सुमेधाः ॥ ३.०३८.०१

तष्टा- शिल्पी । इव । मनीषाम् । अभि- आभिमुख्येन । दीधय- उदीपय । अत्यो न वाजी- वेगवांस्तुरग इव । सुधुरः- सुष्ठु धारकः । जिहानः- प्रवर्तमानः सन् । पराणि- श्रेष्ठानि । प्रियाणि- प्रेमपात्राणि कर्माणि । अभि मर्मशत्- परिमृशामि । सुमेधाः- शोभनबुद्धिः सन् । संदृशे- सम्यग्दर्शनाय । कवीन्- क्रान्तदर्शिनः । इच्छामि ॥१॥

इनोत पृच्छ जनिमा कवीनां मनोधृतः सुकृतस्तक्षत द्याम् ।

इमा उ ते प्रण्यो^१ वर्धमाना मनोवाता अध नु धर्माणि गमन् ॥ ३.०३८.०२

कवीनाम्- सूक्ष्मदर्शिनाम् । जनिमा- जन्मविषये । इना- कथं मनुष्याः कवयो भवन्तीति जितेन्द्रियान् प्रति । पृच्छ । मनोधृतः- चित्तधारणायुक्ताः । सुकृतः- शोभनकर्माण उपासकाः । द्याम्- चिदाकाशम् । तक्षत- तनूकृतवन्तः आवरणान्यपनीय ददृशुरिति भावः । इमाः- एता भावनाः । ते- तव । प्रण्यः- प्रणीयमानाः । मनोवाताः- चित्तप्राणसम्पन्नाः । वर्धमाना भावनाः । नु- क्षिप्रम् । धर्माणि- स्वधर्मे । गमन्- गच्छन्ति ॥२॥

नि षीमिदत्र गुह्या दधाना उत क्षत्राय रोदसी समञ्जन् ।

सं मात्राभिर्मिरे येमुरुर्वी अन्तर्मही समृते धायसे धुः ॥ ३.०३८.०३

सीम्- सर्वतः । अत्र- अस्मिन् स्थाने । गुह्या- रहस्यतत्त्वानि । नि दधानाः । उत- अपि च ।

रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । क्षत्राय- भरणाय । समञ्जन् । मात्राभिः- प्रमाणैः । सम्- सम्यक् ।

मिरे- ज्ञातवन्तः । मही- महत्यौ । समृते- सङ्गते । उर्वी- विस्तृते द्यावापृथिव्यौ । येमुः-

नियमयन्ति । अन्तः- तदन्तः । धायसे- तद्धारणाय य आत्मास्ति तमपि । धुः- धारयन्ति ॥३॥

आतिष्ठन्तं परि विश्वे अभूषञ्छ्रियो वसानश्चरति स्वरोचिः।

महत्तद्वृष्णो असुरस्य नामा विश्वरूपो अमृतानि तस्थौ ॥ ३.०३८.०४

विश्वे- सर्वा भावनाः। आतिष्ठन्तम्। परि अभूषन्- मण्डयन्ति। श्रियः- माङ्गल्यम्। वसानः- बिभ्रत्। स्वरोचिः- स्वप्रकाश इन्द्रः। चरति। वृष्णः- वर्षकस्य। असुरस्य- प्राणदस्य। तत्। नाम। महत्। विश्वरूपः। अमृतानि- देवान्। आ तस्थौ- अधितिष्ठति ॥४॥

असूत पूर्वो वृषभो ज्यायानिमा अस्य शुरुधः सन्ति पूर्वीः।

दिवो नपाता विदथस्य धीभिः क्षत्रं राजाना प्रदिवो दधाथे ॥ ३.०३८.०५

पूर्वः- पुराणः। वृषभः- वर्षकः। ज्यायान्- श्रेष्ठः। असूत- अजनयत्। अस्य- एतस्य। इमाः- एताः। शुरुधः- उष्णरोधका आपो मूलशक्तिधाराः। पूर्वीः- पुराण्यः। सन्ति- भवन्ति। दिवो नपाता- दिव्यौ। राजाना- स्वामिनौ इन्द्रावरुणौ। धीभिः- स्वचित्तधारणाभिः। प्रदिवः- प्रकाशयुक्तस्य। विदथस्य- यज्ञस्य। क्षत्रम्- भरणम्। दधाथे- धृतवन्तौ ॥५॥

त्रीणि राजाना विदथे पुरूणि परि विश्वानि भूषथः सदांसि।

अपश्यमत्र मनसा जगन्वान्ब्रते गन्धर्वा अपि वायुकेशान् ॥ ३.०३८.०६

राजाना- हे इन्द्रावरुणौ। विदथे- यज्ञे। पुरूणि- प्रभूतानि। विश्वानि- सर्वाणि। त्रीणि सदांसि- भूर्भुवरादीनि। परि भूषथः। ब्रते- स्वधर्मे। वायुकेशान्- प्राणप्रणालीयुक्तान्। अपि। गन्धर्वान्- चिद्रश्मिधारकान् देवान्। जगन्वान्- अगच्छम्। अत्र। मनसा- चित्तेन। अपश्यम् ॥६॥

तदिह्यस्य वृषभस्य धेनोरा नामभिर्ममिरे सक्यं गोः।

अन्यदन्यदसुर्यं वसाना नि मायिनो ममिरे रूपमस्मिन् ॥ ३.०३८.०७

अस्य- एतस्य। वृषभस्य- वर्षकस्येन्द्रस्य। नामभिः- मन्त्रैः। धेनोः- प्रीणयित्र्याः। गोः- भूम्याः सकाशात्। तत्। सक्यम्- हव्यम्। नु- क्षिप्रम्। आ ममिरे- आदुहन्ति। अन्यदन्यदसुर्य-

नानाविधं बलम् । वसानाः- बिभ्रन्तः । मायिनः- प्रज्ञावन्तः । अस्मिन्- एतस्मिन्निन्द्रे । रूपम्- स्वं रूपम् । नि ममिरे- निदधुः ॥७॥

तदिच्चस्य सवितुर्नकिर्मे हिरण्ययीममतिं यामशिश्नेत् ।

आ सुष्टुती रोदसी विश्वमिन्वे अपीव योषा जनिमानि वव्रे ॥ ३.०३८.०८

अस्य- एतस्य । सवितुः- सूर्यस्यात्मनः । मे- मम । हिरण्ययीम्- दीप्ताम् । अमतिम्- मत्यतीतां समाधिम् । नकिः- को वा परिच्छिनत्ति । अशिश्नेत्- यस्तामाश्रयति सः । सुष्टुती- शोभनमन्त्रेण । विश्वमिन्वे- सर्वतर्पयिष्यौ । रोदसी- द्यावापृथिव्यौ । अपीव योषा जनिमानि- योषा स्वापत्यानीव । आ वव्रे- आवृणोति ॥८॥

युवं प्रत्नस्य साधथो महो यदैवीं स्वस्तिः परि णः स्यातम् ।

गोपाजिह्वस्य तस्थुषो विरूपा विश्वे पश्यन्ति मायिनः कृतानि ॥ ३.०३८.०९

युवम्- हे इन्द्रावरुणौ युवाम् । प्रत्नस्य- सनातनस्य । महः- महत्त्वम् । साधथः- साधयथः । यत्- या । दैवी- दिव्या । स्वस्तिः- भद्रा सा । भवतु । नः- अस्मभ्यम् । परि स्यातम्- रक्षकौ भवतम् । गोपाजिह्वस्य- मा भैरिति पालनकरवाग्युक्तस्य । तस्थुषः- पालनार्थं तिष्ठतः । मायिनः- प्रज्ञावत इन्द्रस्य । विरूपा- नानाविधानि । कृतानि- कर्माणि । विश्वे- सर्वे कवयः । पश्यन्ति ॥९॥

शुनं हुवेम मघवानमिन्द्रमस्मिन्मरे नृतमं वाजसातौ ।

शृण्वन्तमुग्रमृतये समत्सु घ्नन्तं वृत्राणि संजितं धनानाम् ॥ ३.०३८.१०

पूर्वं व्याख्यातम् ॥१०॥